

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Осаульчука Олега Миколайовича

«Археологічні дослідження у зонах новобудов України

у XX- першій чверті XXI ст. »,

подану до захисту на здобуття

наукового ступеня кандидата історичних наук

за спеціальністю 07.00 04 – археологія

В українському суспільстві у цілому, а науковому особливо, існує запит на те створення централізованої системи дослідження, охорони та рятування археологічної спадщини. З 1991 року ця проблема турбує і законодавчі органи, і будівельників, і науковців. Виявилось, що юридична база для рішення цих питань у нових умовах відсутня майже повністю, а те що є на відповідає європейським стандартам. Звідси розробка у терміновому порядку законів України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року та «Закону про охорону археологічної спадщини» 2004 р. Однак практична робота спрямована на збереження охорону та порятунок багатой археологічної спадщини проводилася безсистемно, методики дослідження, система співпраці з будівельниками не була врегульована. У значній мірі проблема «моніторингу пам'яток археології» у зонах новобудов розроблялась «у полі, на місцях», що відчув на собі автор роботи.

Виникнення і проведення новобудовних археологічних експедицій є величезною темою, достойною декількох наукових робіт, не кажучи вже про те, що на матеріалах цих експедицій у значній мірі розвивається українська археологія з другої половини XX ст. до сьогодні. На жаль, величезний пласт матеріалів експедицій у зонах новобудов залишається не затребуваним. Більш того, і у мирні часи у зонах новобудов існують величезні ризики руйнації археологічних об'єктів, зумовлені значними обсягами земляних робіт на ділянках що відводяться під реалізацію таких проєктів. Ці проблеми посилюються у період війни та будуть посилюватися під час повоєнного

розвитку і відновлення господарства України. Тому актуальність теми дисертаційної роботи О.М. Осаульчука не викликає сумнівів. Вона актуальна і з суто наукової, і з суто історіографічної, і суто археологічної, і суто практичної точок зору. З цих умов, дослідження дисертанта природньо вписується в загальний процес формування системи довготривалого наукового моніторингу археологічної спадщини України.

Виходячи з вивчення актуальної проблеми дисертант чітко визначив об'єкт дослідження «археологічна спадщина в зонах будівництва магістральних трубопроводів, повітряних ліній електропередач та автомобільних доріг» та предмет «археологічні дослідження у зонах нового будівництва в Україні у XX – першій чверті XXI століття» (с.18). Можна погодитися з дисертантом в тому, що предметне поле дослідження концентрується навколо вагової для українського суспільства мети «розробити практичну модель з уникнення або зменшення негативного впливу нового будівництва на об'єкти археологічної спадщини» » (с.18). Для реалізації мети автор формулює низку з п'яти завдань, котрі, забігаючи вперед підкреслю, виконанні у повній мірі і дуже якісно.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни. Основні положення дисертації є обґрунтованими і достовірними. Ця достовірність зумовлена, з одного боку, виваженою методологією дослідження, а з іншого – кількістю і якістю опрацьованих та досліджених археологічних джерел – автор керував 7 державними темами, пов'язаними з новобудовами впродовж 20 років (Додатки А-Л- 54 сторінки). Ці додатки не просто «альбом ілюстрацій», а схеми новобудов у цілому, разом з врятованими повністю, або частково археологічними об'єктами з археологічними матеріалами, польові фото (особливо, на с. 431 або с. 439 чи 441). Для написання дисертаційної роботи використано 46 юридичних документів, архівних справ - 387 експедиційних звітів; публікацій - 632, англомовних робіт 325. Тобто, опрацьовано 1182 джерела.

Тобто, джерельна база дисертаційного дослідження О.М. Осаульчука вражає. Вивчення однієї-двох новобудувних систем було б достатньо для кандидатської роботи. Враховуючи широкі хронологічні та територіальні межі

дослідження, можна говорити про те, що ним розроблена система обробки масового матеріалу, що налічує сотні тисяч артефактів різного часу та різних археологічних культур. Це дозволили дисертанту вивчити предмет дослідження максимально глибоко, зводячи до мінімуму ризик виникнення помилок через неповну колекцію. Більш того, ця колосальна за обсягом емпіричних і теоретичних досліджень та за імплементацією їх результатів в економіку країни, не має аналогів.

Положення і висновки дисертації, що висуваються автором у якості позначених науковою *новизною*, справді є такими. Не викликають сумніву положення що захищаються *вперше*: п'ять положень, серед яких особливо актуальним на сьогоднішній день є необхідність практичного введення в інвестиційні проекти будівництва рішень з імплементацією превентивних археологічних досліджень у будівельний цикл. Дякуючи оприлюдненню результатів дослідження О.М. Осаульчука *набули подальшого розвитку*: оцінка об'єктів археологічної спадщини як елементів довкілля; використання ієрархії ознак пом'якшення впливу на археологічні пам'ятки; узгодження інтересів археологів та будівельників у процесі будівництва та розкопок. Автором також *удосконалені*: термінологічний апарат; введення релевантного зарубіжного досвіду та застосування його у вітчизняному контексті; карти археологічних об'єктів за рахунок повномасштабних розвідкових робіт.

Отже, наукові результати дисертації обґрунтовані, достовірні та відрізняються новизною. Дисертація О. М. Осаульчука не містить навіть елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності. Мені як опоненту імponує чітка та вивірена структура роботи: дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен із яких розбитий на невеликі підрозділи відповідно до підтеми, що розкривається висновків, списку використаних джерел і додатків. Останні особливо інформативні саме з археологічної сторони.

Спочатку дисертант дає розлогу і продуману картину вивчення археологічних пам'яток у зонах новобудов (**розділ 1**), починаючи з робіт Ю. Захарука, який одним перших звернув на особливості археологічних досліджень у зонах новобудов і розділив польові археологічні дослідження на новобудовні та тематичні. Він звернув увагу на те, що після будівництва відновлення дослідження на археологічних об'єктах не можливо, тому роботи на них вимагають особливої ретельності і уваги. Основні положення перших дослідників у зоні новобудов розширені, удосконалені та доповнені сучасними науковцями. Але кількість досліджень присвячених новобудовним роботам в Україні не надто кількісна. Автор відзначає як позитивні методичні напрацювання, так і негативні риси процесу археологічного дослідження у зонах новобудов (с. 31).

Порушуючи вимоги до відгуків, зазначу один з недоліків цієї частини роботи. Можливо, тут варто було б згадати позитивні напрацювання Південно-Бузької експедиції (керівник Галина Тихонівна Ковпаненко), основним принципом якої було повне ретельне дослідження курганної групи (насіпів та плям) із вивчення і тих насипів, що не входили до зон відчуження.

Дуже позитивною є частина розділу, присвячена досвіду в організації та проведенні новобудовних археологічних досліджень західних колег. Автор вдало поєднав зібраний ним матеріал про польові дослідження із законодавчою базою кожної з країн та зі світовими юридичними документами, у першу чергу, Ла Валеттською конвенцією.

Не викликає зауважень і підрозділи, присвячені класифікації джерел та історіографії, котрі використані у роботі, про що йшлося вище. Методологія дослідження у тексті роботи дана розлого (с.59-63), про що не можна сказати, порівнюючи цей підрозділ з текстом автореферату, де вона показана дуже стисло. У роботі використовуються загальнонаукові (логічний, статистичний, візуальний, дедукції та індукції, експеримент), спеціальні історичні (історичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний), археологічні (стратиграфічний, метод відносної хронології).

Не викликає зауважень **розділ 2**, присвячений саме розвитку новобудівного руху. Спочатку наводиться величезний і вельми цікавий матеріал, котрий стосується розвитку новобудов в Україні у другій половині ХХ ст. Показано як склалися «відношення» новобудов та археології. Особлива увага приділена роботам з меліораційними системами.(с. 74-75). Справедливо відмічається, що більшість археологічних досліджень мали рятівний характер, а розвідковим роботам не приділялося належної уваги. Підкреслюється, що перші щільні розвідкові дослідження почалися з 70-х років. Лише на початку наступного століття ретельні новобудовні дослідження стали проводитись на лінійних новобудовах, про що пише дисертант.

Найціннішим і найцікавішим у роботі є **розділ 3**, присвячений величезному, накоченому за 20 років досвіду автора дослідження. Тут все нове. По-перше, незвична, але цікава класифікація археологічних робіт за особливостями будівництва на лінійних об'єктах (магістральні трубопроводи, повітряні лінії електропередачі, автомобільні дороги). По-друге, виокремлення стадій співпраці археологів з будівельниками (від ТЕО до інформації про результати дослідження). Кожний етап супроводжується цифровими даними, описом окремих прикладів, характеристиками робіт на кожній стадії виконання проекту. Все автору відомо з власного, не завжди приємного, досвіду. Саме **досвід автора** надає дисертаційній роботі О.М. Осаульчука оригінальності і дозволяє мені як опоненту твердити, що така робота є науковим проривом у сучасній археологічній науці.

Незвичайним, але корисним з точки зору практичної археології є розділ 4, що окреслює життєвий цикл інвестиційного проєкту в археології. Тут розглядаються основні чинники впливу на інвестиції у новобудовні проєкти:, джерела, межі, цілі. Розділ містить практичні рекомендації як для археологів, так і для будівельників.

У Висновках (с.181-185) наведено результати дослідження та окреслено його перспективи. Розділи дисертації послідовно відбивають розвиток думки автора, його практичний археологічний досвід, текст роботи демонструє планомірне виконання поставлених завдань і обґрунтованість отриманих

результатів по кожному з поставлених завдань. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог Наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019).

Мова та стиль викладення результатів. Дисертаційна робота написана вишуканою українською мовою. Автору вдалося поєднати академічний стиль подачі матеріалу зі стрункою логічною послідовністю розкриття методології, підґрунтя та результатів дослідження. Як певну новацію слід розглядати виокремлення способів та шляхів «імплементції археологічної складової у проєкти будівництва». Вкупі з додатками, де у графічній формі візуалізується структурна матриця дослідження (Додатки А-Л) це полегшує сприйняття авторського задуму. Особливо слід відзначити авторський стиль написання роботи, в якому поряд з теоретичними викладками емпіричними розробками чітко прослідковується власна позиція, відчувається постійне осмислення практичного досвіду автора.

Особистий внесок дисертанта. Дослідження, що винесене на захист, є самостійною науковою роботою. Тема дослідження пов'язана з практичною діяльністю здобувача, який очолював і брав участь у багатьох археологічних експедиціях у зонах капітального ремонту, реконструкції і нового будівництва нафто- і газопроводів, повітряних ліній електропередач та автомобільних доріг, як на території України (1996–1997, 2003–2024), так і в рятівних розкопках різночасових пам'яток у зоні будівництва магістрального газопроводу Ямал – Західна Європа на території Польщі (1997–1998).

Висновки і положення наукової новизни розроблені на основі результатів авторського дослідження. Більшість статей опубліковані здобувачем за темою дисертації, написані без співавторів.

Робота О.М. Осаульчука пройшла достатню апробацію. Основний зміст та найважливіші результати дисертації розкрито у 8 статтях у наукових фахових виданнях: із них 1 – у виданні, що внесене до міжнародних наукометричних баз Scopus і WoS; 6 – у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»); 1 – у закордонному періодичному виданні. Додатково

результати наукової роботи висвітлено у 12 публікаціях, Отже, наукові результати, отримані в дисертаційній роботі, в достатній мірі оприлюднені в наукових публікаціях.

Рекомендації дисертанта стосовно практичного впровадження результатів дослідження є обґрунтованими. Практичними впровадженням є результати 7 виконаних зареєстрованих тем, оскільки усі вони закінчувалися введенням у дію новобудовних об'єктів.

Недоліки та зауваження до дисертації роботи.

Разом з тим, рецензована дисертаційна робота не позбавлена певних недоліків та дискусійних положень.

Дуже позитивно оцінюючи роботу в цілому, зазначу певні питання, які мають характер побажань на майбутнє, або можуть бути підставою для розширення тематики та підготовки монографічного дослідження за темою дисертації:

1. Основне зауваження стосується необхідності включенні у новобудовні археологічні експедиції фахівців для проведення геоархеологічних досліджень (палеопедологічних, палінологічних, палеозоологічних і т.і.) Автор розуміє їх необхідність, коли пише про вивчення довкілля археологічних пам'яток, але варто включати у інвестиційні проєкти і такі роботи, оскільки вони теж досить вартісні.
2. При характеристиці здобутків перших археологічних робіт на «меліоративних новобудовах» слід зазначити і позитивні здобутки деяких експедицій при рятівних роботах на курганах (наприклад, Південно-Бузької Г.Т. Ковпаненко; дослідження з багатьма бровками - В.В. Отрощенко).
3. Побажання на майбутнє – оформити результати дисертаційної роботи у вигляді серії робіт з методики проведення та організації новобудовних археологічних експедицій.

Проте, на завершення, варто зазначити, що перелічені зауваження мають уточнюючий характер і не можуть заперечити головного: дисертаційна робота О.М. Осаульчука є завершеним самостійним дослідженням, в якому

розв'язується низка наукових і науково-практичних проблем. Матеріали роботи можна використовувати при підготовці загальних та спеціальних праць з історії та пам'яткознавства, в удосконаленні законодавства України в сфері охорони археологічної спадщини. Зміст дисертації досить повно відображений в авторефераті, а основні висновки – в опублікованих за темою дослідження наукових статтях.

Дисертаційна робота О. М. Осаульчука відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, які внесені згідно з постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.) щодо дисертаційних робіт, які представляються на здобуття наукового ступеня кандидата наук, інших нормативних актів МОН України.

Отже, дисертаційне дослідження О.М. Осаульчука «Археологічні дослідження у зонах новобудов України у XX-першій чверті XXI ст.» за актуальністю обраної теми, рівнем новизни, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає всім вимогам відповідає вимогам МОН України, а його автор Осаульчук Олег Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00 04 – археологія.

Офіційний опонент

Доктор історичних наук,

Старший науковий співробітник

Заступник директора з наукових питань

Науково дослідного інституту українознавства

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Н.О. Гаврилюк Н.О. Гаврилюк

Підпис Гаврилюк Н.О. засвідчую
Проректор з науково-педагогічної роботи
(гуманітарні питання)

Тарас КОМПАНЕЦЬ Тарас КОМПАНЕЦЬ